

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ BİNGÖL ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Bingöl University
The Journal of Bingöl Studies

Cilt / Volume: 6 Sayı / Issue: 2

BAHAR 2020

Onursal Editör / Honorary Editor

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK

Editörler / Editors

Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ

Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ

Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER

Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Responsible Editor

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU

Tanıtım ve Halkla İlişkiler Müdürü / Advertising and Public Relations Manager

Nimetullah KORKUT

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. James Howard-Johnston	Oxford University, Amerika/USA
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ	Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Nurşat JUMADİLOVA	Balashak Academy Karaganda, Kazakistan/ Kazakhstan
Prof. Dr. Arshi KHAN	Aligarh Muslim Universty, Hindistan/India
Prof. Dr. Mehmet BARCA	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Blagovesta IVANOVA	University of Structural Engineering and Architecture (VSU), Bulgaristan/Bulgaria
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Iryna BURLAKOVA	National Aviation University, Ukrayna/Ukraine
Prof. Dr. Abdullah BAYRAM	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. M. Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. İrade MEMMEDLİ	Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan/Azerbaijan
Doç. Dr. Abdullah DUMAN	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Cavid QASIMOV	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Mansumeh DAEİ	Tebriz Payame Noor University, İran/Iran
Doç. Dr. Hamza ALTIN	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK	Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Ömer TOKUŞ	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut GİDER	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Alexander AKOPYAN	Institute of Oriental Studies, Rusya/Russia
Dr. Öğr. Üyesi Murat ALANOĞLU	Muş Alparslan Üniversitesi, Türkiye

Danışma Kurulu / Advisory Board

Doç. Dr. Ahat SALİHOV	Russian Academy of Sciences, Rusya/Russia
Dr. Firuz FEVZİ	Kabul University, Afganistan/Afghanistan
Doç. Dr. Oleksandr SEREDA	National Academy of Sciences of Ukraine, Ukrayna/Ukraine
Dr. Ilirjana Kaceli (Demirlika)	University of Tirana, Arnavutluk/Albania
Doç. Dr. Celaleddin MİRZOYEV	Termez State University, Özbekistan/Uzbekistan
Doç. Dr. Kayrat BELEK	Manas Üniversitesi, Kırgızistan/Kyrgyzstan
Dr. Valentyna LAGODZINSKA	G.S. Kostiuk Institute of Psychology, Ukrayna/Ukraine
Dr. Victor IGNA	1 Decembrie 1918 Üniversitesi, Romanya/Romania
Prof. Dr. Qasım HACIYEV	Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaycan/Azerbaijan
Abderrahmane AIT YAHYA	University Hospital Mohammed VI, Fas/Morocco
Prof. Dr. Hüseyin HANSU	İstanbul Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Sahip BEROJE	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Nusrettin BOLELİ	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Metin YİĞİT	Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Prof. Dr. Ramazan SOLMAZ	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Fevzi HANSU	Siirt Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Abdulaziz KARDAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Sıtkı ULUERLER	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KAYINTU	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCI	Bingöl Üniversitesi, Türkiye/Turkey
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TEMİZKAN	Dicle Üniversitesi, Türkiye/Turkey

Bingöl Araştırmaları Dergisi, yılda iki sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.

The Journal of Bingol Studies is an international refereed journal which is published twice a year. Scientific and legal responsibility of the articles belongs to their authors

Bingöl Araştırmaları Dergisi, **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)** veri tabanları tarafından taranmaktadır.

The Journal of Bingol Studies is abstracted and indexed by this indexes: **SOBİAD**, **İdealonline**, **Google Scholar**, **İSAM**, **BASE**, **Scientific Indexing Services**, **Academic Resource Index (ResearchBib)**.

Bu dergi, Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, BİNDAY ve Bingöl Belediye Başkanlığının desteğiyle yayımlanmaktadır.

SAYI HAKEMLERİ / REFEREE BOARD OF THIS ISSUE

Doç. Dr. Yunus ESEN	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. İlyas AKMAN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurettin BELTEKİN	Mardin Artuklu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferit YÜCEBAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜNERİGÖK	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCI	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU	Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf AYDOĞDU	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman LOKMACI	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ataman Altuğu ATICI	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlyas ARSLAN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇAĞLAYAN	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail SÖYLEMEZ	İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇİFTÇİ	Muş Alparslan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Adem GÜRBÜZ	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail NARİN	Bingöl Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bedrettin BASUĞUY	Bingöl Üniversitesi

ISSN: 1309-369X

Dizgi ve İçdüzen: Ankara Dizgi Evi

Baskı: Vadi Grafik.

Basım: Bahar 2020

e-posta: bingolarastirmalari@gmail.com

İÇİNDEKİLER

Muhammed ÇETKİN-İbrahim DAĞILMA MODERN ZAZA EDEBİYATINDA ŞİİR, HİKÂYE VE ROMAN TÜRLERİNE DAİR TESPİT VE TAHLİLLER	7
Rasim BOZBUGA MİLLİYETÇİLİK TEORİLERİ BAĞLAMINDA ZAZA KİMLİĞİ VE ZAZA HAREKETİ	43
Ferhat APUHAN SON YÜZYILDA BİNGÖL'DE YAŞANAN DEPREMLER VE ETKİLERİ	79
Muhammed KÖSE 13359 NUMARALI TEMETTÜAT DEFTERİNE GÖRE XIX. YÜZYILIN ORTALARINDA SİVAS/DİVRİĞİ YAĞBASAN ZAZA AŞİRETİ'NİN SOSYO-İKTİSADİ YAPISI	103
Nimetullah KORKUT-Mustafa KOYUN MURAT NEHRİ'NDE YAŞAYAN BAZI CYPRİNİD BALIKLARDAKİ <i>Diplostomum sp.</i> ENFESTASYONUNUN MEVSİM, KONAK TÜRÜ VE KONAK BÜYÜKLÜĞÜNE BAĞLI VARYASYONLARI	127
Ahmet KIRKAN ZAZAKİ DE ZAYEND	141
Süleyman Dahil Ebu Kaşah TARİHTE DUMİLİ AŞİRETİ	169

ZAZAKÍ DE ZAYEND

Ahmet KIRKAN¹

Kilmnus

Ziwanî wayîrê cîya cîya taybetmendîyan ê. Nê taybetmendî ziwanan yewbînan ra cîya kenê. Malbata ziwanan yê Hind-Ewropayî de taye xususîyetê ziwanan estê ke nê xususîyetî sewbîna malbatan de çin ê. Nînan ra yew zî zayend a. Zayend yanî cinsîyet herçiqas taye ziwanan yê sey fariskî û sorankî de orte ra wederîyaya zî zazakî û kurmanckî de hîna dewam kena. Zayend taybetmendîya sereke ya ziwanan ra ya û di beşan ra pê yena. *Zayenda siruştî* bi şeklêkê xozayî mîyanê nameyan de esta. Zayenda siruştî, sey makîye û nêriye yena dabeşkerdiş; vergiran û peygirani ra saz bena. Gireyê sey *man-* û *dele-* makîyîye îfade kenê. Mîyanê çekuyan de tesbîtkerdişê zayenda siruştî zêde zehmet nîya çünke na tewir zayend goreyê makîye û nêriye çekuyan yena tesbît kerdene. Beşê dîyin *zayenda gramatîkal* o. Mîyanê çekuyan de tesbîtkerdişê zayenda gramatîkale hîna zehmet o. Na zehmetîye tayînkardişê zayenda çekuyan ra yena. Zazakî de zayenda gramatîkale de yew konsensus çin o. Zayenda çekuyan mintîqa ra mintîqa vurîyênê. Herçiqas ziwano rojane de zayenda çekuyan de zêde problem çin bo zî, ziwano nuştekî de zayenda çekuye seba nuştoxî problem a. Na xebate de zazakî de zayenda çekuyan sey zayenda siruştî û zayenda gramatîkale ameya dabeş kerdene. Dima zayenda siruştî bi nimûneyan, vergiran û peygirani reyde ameya îzah kerdene. Zayenda gramatîkale de hîn taybetîyên serekeyî estê. Na xebate de nê qaydeyî û taybetî do bêrê îzah kerdene; seba nê qayde û taybetîyan kitabani, ferhengani, materyalanê folklorîkan ra nimûneyî do bideyê. Na xebate de amanc, zazakî de zayend îzahkerdiş û qaydeyanê tayînkardişê zayend tesbîtkerdiş o. Çekuyê ke sewbîna ziwanan ra kewtê zazakî mîyan zî, hete zayend ra na xebate de ameyê tedqîq kerdene. Na xebate de şuxulnayîşê materyalanê folklorîkan rê ehemîyet deyîyayo. Ferhengê ke taybetmandîyanê meheliyan nişan danê zî seba na xebate materyalanê muhîman ra yê.

Kilitçekuyî: Zazakî, Zayend, Zayenda Siruştî, Zayenda Gramatîkal, Ziwannasî

ZAZACADA CİNSİYET

Özet

Diller birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Bu özellikler dilleri birbirinden farklı hale getirir. Hint-Avrupa dil ailesindeki dillerin bazı özellikleri vardır ki, başka dil ailelerinde bu özellikler yoktur. Bunlardan birisi de cinsiyettir. Cinsiyet her ne kadar Soranca ve Farsça gibi dillerde ortadan kalkmışsa bile Zazaca ve Kurmanccada varlığını devam ettirmektedir. Cinsiyet dillerin temel özelliklerindedir ve iki bölümden meydana gelir. *Doğal cinsiyet*, isimlerde tabii bir şekilde bulunur. Doğal cinsiyet dişil ve eril olarak sınıflandırılır; öneklerden ve soneklerden meydana gelir. Öneklerde *man-* ve *dele-* dişiliği ifade eder. Doğal cinsiyetin tespit edilmesi çok zor değildir. Bu tür cinsiyet kelimelerin eril veya dişil olmasına göre tespit edilir. Cinsiyetin ikinci bölümü ise *gramatikal cinsiyettir*. Gramatikal cinsiyetin tespit edilmesi ise zordur.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi. ahmetkirkkan@gmail.com

Bu zorluk kelimelerin cinsiyetlerinin tayin edilmesinden kaynaklanır. Zazacada gramatikal cinsiyette bir fikir birliği yoktur. Kelimelerin cinsiyeti bölgeden bölgeye değişmektedir. Her ne kadar günlük dilde gramatikal cinsiyette bir problem olmasa da, yazılı dilde kelimenin cinsiyeti yazar için bir problemdir. Bu çalışmada Zazacadaki kelimelerin cinsiyetleri doğal cinsiyet ve gramatikal cinsiyet olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Daha sonra doğal cinsiyet örneklerle, önekler ve sonекlerle açıklanmıştır. Gramatikal cinsiyette bazı temel özellikler vardır. Bu çalışmada bu kurallar ve özellikler açıklanacak ve bunlara kitap, sözlük, folklorik materyallerden örnekler verilecektir. Bu çalışmanın amacı Zazacadaki cinsiyeti açıklamak, kelimelerde bulunan cinsiyetin tayin edilmesindeki kuralları tespitte etmektir. Başka dillerden Zazacaya girmiş olan sözcüklerde cinsiyet açısından bu çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada folklorik metinlerin kullanılmasına önem verilmiştir. Yerel söyleyişleri yansıtan sözlükler de bu çalışma açısından önemli kaynaklardır.

Anahtar Kelimeler: Zazaca, Cinsiyet, Doğal Cinsiyet, Gramatikal Cinsiyet, Dilbilim

GENDER IN ZAZAKİ

Abstract

Languages have different features. These features make languages different from each other. Languages in the Indo-European language family have some features that other language families do not. One of them is gender. Even though gender has disappeared in languages such as Soranca and Persian, it continues to exist in Zazaki and Kurmanji. Gender is one of the basic features of languages and consists of two parts. Natural sex is naturally found in names. Natural sex is classified as feminine and masculine; It consists of prefixes and suffixes. It expresses *man-* and *dele-* in prefixes. It is not difficult to determine natural sex. This type of gender is determined by whether the words are masculine or feminine. The second part of gender is gramatical gender. It is difficult to determine the grammatical gender. This difficulty arises from the determination of the sex of the words. There is no consensus in grammatical gender in zazaki. The gender of the words varies from region to region. Although there is no problem in gramatical gender in everyday language, the gender of the word in written language is a problem for the author. In this study, the sexes of the words in Zazaki language are divided into two as natural gender and gramatical gender. Then, natural gender is explained with examples, prefixes and suffixes. There are some basic features in gramatical gender. In this study, these rules and features will be explained and examples of books, dictionaries and folkloric materials will be given. The purpose of this study is to explain gender in Zazaki, to determine the rules for determining the gender in words. The words entered into Zazaki from other languages were examined in this study in terms of gender. In this study, it has been given importance to use folkloric texts. Dictionaries that reflect local sayings are important sources for this study.

Keywords: Zazaki, Gender, Natural Gender, Gramatical Gender, Linguistics

Destpêk

Mîyanê însanan de seba komunîkasyonî wasiteyo tewr muhîm ziwan o. Ziwan her warê cuye de rolêko muhîmî ano ca. Însanî sayeyê ziwani de dinyayî fehm kenê û nê fehmkerdişanê xo neqlê neslê ameyoxî kenê. Mîyanê komelan de sayeyê ziwani ya sazgehê komelkî yenê meydan, erje û normê komel bi ziwani ya yenê îfade kerdene. Ziwan hedîseyanê komelkîyan îfade keno, normê ke mîyanê komel de ca gêne dano qebulkerdiş û pozîsyonê ke nêwazîyênê orte ra wedarneno. Nê taybetmendî heme binyadê ziwani rê tesîr kenê, ziwan bi mudaxeleyan reyde hecmêk qezenc keno. Nê mudaxeleyan, pozîsyonan û karîgerîyan kes eşkeno zayenda ziwani de tesbît bikero.

Zayend kategorîzasyonêka mîyannetewî ya û nameyan sey makî, nêrî û notr dabeş kena. Goreyê krîterê zayendî çekuyê ke ziwani de ca gêne makî, nêrî û notr ê. Zazakî de zî taybetmendîya zayendî heme hetanê xo ya mîyanê ziwani de muhefeze bîya. Zayend heme ziwanan de çin a labelê ziwananê îraniyan de sey taybetmendîyêka cîyakere xo nîşan dana. Taye ziwananê îraniyan de na taybetî orte ra wederîyaya.

Her warê heyatî de tesîrê zayend xo mojneno û kes eşkeno nê tesîrê ziwani de zî tesbît bikero. Zayend sey dîyardeyêke ziwani de cayêka muhîme de ya. Labelê seke yeno fehmkerdiş zayend her ziwan de bi şeklêko cîya vejîyêno meydan. Taye ziwanan de zayenda siruştî esta labelê zayenda gramatîkale çin a. Xora kes eşkeno vajo ke zayenda siruştî heme ziwanan de esta. Zayenda gramatîkale her ziwani de nêyena tesbît kerdene.

Na xebate de zazakî de zayend ameya tedqîq kerdene. Fariskî û sorankî de eserê zayendî nemêndo. Taye ziwananê sey tirkî de xora zayenda gramatîkale çin a. Labelê zazakî de zayenda heme erkanê xo reyde aktîf a. Seke mîyanê xebate de zî do bêro îzahkerdiş, zayenda gramatîkale de mintiqayanê zazakî de konsensus çin o. Na rewşe sey sînordarîya xebate kes eşkeno qebl bikero. Çünke na vernîya xebate gêna.

Amancê na xebate zazakî de zayendî îzahkerdiş, babetanê zayendî îfadekerdiş, rayîrê tesbîtkerdişê zayenda gramatîkale taye qaydeyan ser o vindertiş o. Seba ney, xebatê ke zayend ser o ameyê tehlîlkerdiş û kitabânê gramerî ra îstîfade bîyo. Seba zayend nimûneyî nêdeyîyayê. Tesbîtkerdişê zayenda çekuyan de ferhengê ke goreyê pêşnîyazanê Grûba Xebate ya Vateyî ameyo amade kerdene serra 2019î de çap bîyo sey referansî qebl bîyo. Nê ferhengî de taye çekuyî goreyê mintiqayanê bînan hete zayendî ra sey xelet bêrê hesabkerdiş zî, seba xebata standardî ganî di îhtîmalan ra yew bêro

weçınayene. Qaso ke yeno zanayene zazakî de çekuyê notrî çin ê. O semed ra çekuyê zazakî tena sey makî û nêrî yenê tesnîf kerdene. Sey usûlêko mîyannetewî na xebate de zî nêrî sey (n) û makî sey (m) ameyê ramoynayene.

Na xebate de babetê zayende ameyê îzahkerdiş, taybetîyên zayenda siruştî û zayenda gramatîkale tesbît bîyê, ziwanê ke wayîrê xususîyetê zayendê û taybetmendîyê nînan, binbeşê gramera zazakî goreyê xususîyetê zayend ameyê analîz kerdene. Nameyan de, sifetan de, zerfan de, karan de tesîrê zayenda gramatîkale ameyo tehlîl kerdene. Îzafeyê nameyan û îzafeyê sifetan goreyê taybetîyê zayendî ameyê îzah kerdene.

Zayend û Babetê Zayendî

Zayend ziwananê rojawanî de sey *gender* yeno îfadekerdiş ke na çekuye bingeyê xo latînkî de çekuya *genusî* ra gêna. Çekuya genus sey cins û tewirî de yena şuxulnayene. Gender xususe seba zayenda komelkî yena şuxulnayene labelê sex seba zayenda bîyolojîke şuxulîyêna. Tîya de têgehê genderî hîna rast aseno. Zayend sey kategorîyê ziwannasîye reya verên terefê filozofê yunanî Protagorasî (V. Î. s. 5.) ameyo şuxulnayene. Protagorasî çekuyê ziwanê yunankî sey *makî* (feminine), *nêrî* (masculine) û *bêganî-notr* (inanimate) dabeş kerdê. No dabeşkerdiş zaf vila yo û hîna zî yeno şuxulnayene. Acigêrayîşê ke ziwananê afrîkayî ser o ameyêkerdiş zaf tîpolojîyê ziwanan tesbît kerdê. Ziwanê dinyayî sey ziwanê wayîrê zayendî û ziwanê bêzayendî yenê tesnîf kerdene. Mîyanê prosesî de hete zayendî ra taybetîyên ziwanan eşkenê bivurîyê. Zayend goreyê xususîyetanê sey ganîyîye, însan bîyayîş-nêbîyayîş, cinsîyeto siruştî, şekil, rehend ûsn vurîyêna (Korkmaz, 1992: 32).

Hete zayenda siruştî û zayenda gramatîkale ra mabênê ziwanan da cîyayîye esta. Taye ziwanan de zayenda gramatîkale û zayenda siruştî mutabiqê yewbînan ê. Labelê taye ziwanan de nê her di babetê zayendî yewbînan ra cîya yê. Taye ziwanan de zayenda gramatîkale û zayenda siruştî pîya ca gêne. Malbata ziwananê Hind-Ewropayî de çekuyî ziwani zafane sey makî û nêrî yenê dabeş kerdene. Mîsale mîyanê na malbate de latînkî û yunankî de çekuyî sey makî, nêrî û notr hîrê qism ê; fransî û îtalyankî de tena makîye û nêrîya çekuyan esta. Malbata ziwananê Hamî-Samî de, Bantu de û Qefqasan de çekuyî goreyê zayend yenê tesnîf kerdene. Taye ziwanan de taybetmendîyê zayendî biba zî mîyanê ziwanê rojane de na taybetmedîye zêde nêyena şuxulnayene. Mîsale ziwananê Cermenî de almankî de zayend hîrê qisman de (makî, nêrî û notr) xo nîşan dana labelê îngilîzkî de zayend mîyanê ziwani de zêde tesîr nêkena (Aksan, 1977: 86-

88). Tirkî de û mîyanê malbata ziwananê Altayî de zayenda gramatîkale çin a. Seke amebî îfadekerdiş xora zayenda siruştî heme ziwananê dinyayî de ca gêna. Labelê tirkî de vergir yan peygirê makîyîye çin ê, makîyîya çekuyan ancax bi çekuyanê musteqîlan reyde yena mojnayene (Doğan, 2011: 90).

Ziwanan de zayend çend babetan reyde xo mojnena. Nînan ra tewr meşhurê ci zayenda gramatîkale û zayenda siruştî ya. Cêr ra ziwanan de dîmenê zayend ameyê rêze kerdene. Zayend ziwanan de goreyê nê taybetmendîyan xo nîşan dana.

Goreyê zayenda gramatîkale ziwane dinyayî çend cure yê. Taye ziwanan de hîrê terefan ra zêde xususiyetê zayendî xo nîşan danê labelê taye ziwanan de zayenda gramatîkale çin a. Misale malbata ziwananê Ural-Altay de, Çîn-Tîbetî de û ziwananê Kartvelî de zayenda gramatîkale çin a. Xêncê nînan malbata ziwanan yê Hind-Ewropayî de, Afro-Asyatîk de, Nîjer-Kongo ûsn ziwanan de zayenda gramatîkale esta. Sey zaf ziwanan almankî û franskî de zayend bi artîkelan reyde yena saz kerdene. Mîsale franskî de nêrî bi vergirê *le* û makîye bi vergirê *la* reyde yeno viraştene (Kerimoğlu&Doğan, 2015: 145). Taye ziwanan de zî zayend bi vergir û peygir an viraştîyêno. Zazakî de zî seba zayenda gramatîkale taye vergirî û peygirî estê.

Malbata ziwananê Hind-Ewropayî cografyayêka zaf hîra de û kosmopolît de yena qalî kerdene. Na malbat de zaf ziwani ca gêne û nê ziwani hete zayend ra zafane taybetmendîyanê nêrî û makî xo de hewênenê. Na malbat de ziwani yan makîye yan nêrîye îfade benê. Çekuyê ke sewbîna ziwanan ra ameyê deyngirewtene zî reyna taybetmendîyanê makîye û nêrîyîye qezenc kenê. Nêrîye û makîye pê ra xêzanê qetîyan reyde abirîyayê. Çekuyî zî goreyê nê di hebî beşan yenê tesnîf kerdene. Seba nêrîye û makîye mîyanê ziwani de yew ziwaneko taybet yeno şuxulnayene. Goreyê nêrîye û makîyîya nameyan çekuyê bîni zî vurîyênê. O wext kes eşkeno vajo ke zayend de nameyî muhîm ê, çunke zayenda çekuyanê bînan goreyê zayenda nameyî yena tayîn kerdene (Güden, 2006: 24-26).

Zayenda ziwanan zafane sey tesadufî bêro qebulkerdiş zî na mijare kulturî ya eleqedar a. Gama ewilî de mabênê çekuyan de û zayendî de pêwendîyêka raste rast nêyena ronayene labelê badê acigêrayişanê kulturî de na pêwendîye zelal bena. Mîsale almankî de markaya erebayan nêrî yê, îngilîzkî de keştî makî yê, latînkî de nameyê daran makî yê. Gama ewilî de derheqê makîye û nêrîya nê çekuyan de kes nêşkeno pêwendîyêk tesbît bikero. Na pêwendîye ancax bi xebatêka etîmolojîke û kulturî reyde vejîyêna meydan. Heman çekuyî seba nêrîye û makîye yenê şuxulnayene. Nêrîye û

makîyîya çekuyan her daîm pê rê tesîr kenê (Güden, 2006: 26-27). Zazakî de zî mabênê çekuyan û zayendî de pêwendîyêka bîlasebebe esta. Na pêwendîye ancax xebatanê kulturî û etîmolojîkan reyde bêra tesbît kerdene. Taye vergir û peygirê zazakî seba na pêwendîye fikrêk danê ma labelê nê gireyî besê ma nêkenê.

Heta nika zayend sey makîye û nêriye amebî tesnîf kerdene. Tîya de hîn binbeşê zayendî ke zêde vila nîyê do bêrê îzah kerdene. Nînan ra yew zayenda nimitê (covert gender) ya. Na tewire zayend de çekuyê ke hete ferhengî ra cinsîyetêk îfade nêkenê mîyanê kontekstê cumle de zayend îfade kenê. Mîsale zazakî de zayenda ci îfade nêbo zî *gede* nêriye îfade keno. Yan çekuya *însanî* eslê xo de ganî bêzayend bêro karardîş labelê mîyanê ziwani de sey çekuyêka nêriye yena fehm kerdene. Herçiqas bi peygiran reyde zayenda çekuyanê zazakî bêro tesbîtkerdîş zî, hema hema heme ziwananê dinyayî de çekuyê ke bi şeklêko pêroyî insanî ra behs kenê zafane sey nêriye yenê qebul kerdene. Kes eşkeno ney sey zayenda nimitê name bikero (Kerimoğlu&Doğan, 2015: 152-153).

Zayenda vîrvistinî (associative gender) hîna zêde xebatanê sosyokulturî reyde têkildar a. Na tewire zayend, zayenda nimitê ra cîya ya, sebebê xo esto û manena zayenda gramatîkale e. Labelê na tewire zayend de çekuyî teqabulê yew cinsîyetî nêkenê. Qalîkerdoxî goreyê qalanê xo mantiqê zayenda çekuyan eşkenê îzah bikerê. Labelê na zayend, bi zayenda siruştî ya mutabîq nêbena tena goreyê qalîkerdoxî nêriye û makîye vîrvînenê. Mîsale çekuya *kerge* makî ya, çunke goreyê zayenda siruştî *kerge* makîye îfade kena. Labelê vatiş de sey makî qebulbîyayîşê çekuya *Rûsya* bi zayenda vîrvistinî ya. Zafê meslegan de nêriye û makîye ra zêdetir zayenda vîrvistinî tesîr kena. Gama ke *hemşîre* vajîyêno kesêka makî yena kesî vîrî û gama ke *futbolbaz* vajîyêno kesêko nêr yeno vîrîya ma. Zaf çekuyan de nêriye û makîye bi şeklêko otomatîk yeno vîrê ma. Eke ma tam eksê ci qayîl bê îfade bikerê, a game ma sey *ciniya futbolbaze* yan *camêrdo hemşîre* îfade kenê. Nameyanê taybetan de zayenda vîrvistenî hîna zêde xo nîşan dana (Kerimoğlu&Doğan, 2015: 154). Mîsale nameyê sey *Tofan*, *Arîn*, *Arda* ûsn zayenda nêriye û nameyê sey *Gule*, *Şînda*, *Baran* ûsn zayenda makîye anê kesî vîrî.

Zayenda Siruştî

Zayenda siruştî rehendê zayenda gramatîkale de taybemendîyanê ziwannasîye xo de nêhewênena labelê hete bîyolojî û sosyolojî ra îfadeyê cinsîyetî rê îşaret kena. Termînolojîyê Saussureyî de zayenda gramatîkale (genus) teqabulê nîşanî û zayenda siruştî (sexus) zî teqabulê nîşankerî kena.

Zayenda siruştî ke cinsîyetê xozayî yê ganîyan o; sey ganî û makî di beşan ra pê yeno (Dağabakan, 2011: 283).

Zayenda siruştî zafane heme ziwananê dinyayî de esta. Seke ameyo îfadekerdiş taye ziwananê dinyayî de zayenda gramatîkale çin a labelê heme ziwanan de zayenda gramatîkale ca gêna. Zayenda siruştî sey zayenda bîyolojîk yena name kerdene û taybetîyên cinsîyetê kesan mîyanê ziwani de, xususe zî termanê kesan de ca gênê. Mîsale zazakî de çekuyê sey *xal-xale*, *dadî-babî*, *cinî-camêrd*, *laje-kêna*, *ap-eme*, *Hesen*, *Zerîfa*, *Yusuf*, *Hîva*, *Mehemed* ûsn nameyî îfadeyê zayenda siruştî yê, hem cinsîyetê bîyolojîk îfade kenê hem zî teqbulê zayenda sosyolojîk kenê. Heman şekil de *kerge-dîk*, *her-manker*, *kutik-kutike*, *estor-mahîne*, *mî-kele*, *biz-bize*, *verg-deleverge* ûsn mîyanê heywanan de teqbulê zayenda siruştî keno.

Ziwannasîya femînîste de mabênê zayenda siruştî û zayenda gramatîkale de têkilîyêka zaf xurte esta. Goreyê nê tewir ziwannasîye, nîdayê bê sifetê eke sey nêrî bêrê fehmkerdiş cinîyan rê sey heqaret yeno qebul kerdene. O semed ra ziwannasîya femînîste ziwani de hemsencîye wazena. Almankî de nameyanê erbabanê meslegan de mabênê nêrîye û makîye cîyayî esta, franskî de zî nê tewir cîyayî estê (Dağabakan, 2011: 283). Zazakî de zayenda siruştî û zayenda gramatîkale nîsbetêko girsî de mutabiqê yewbînan ê. Nameyî halo sade de bi şeklê nêrî yê, bi vergir û peygeran reyde benê makî. Goreyê krîteranê ziwannasîya femînîstî zazakî de her di cinsîyetî seyyewbînî ya, mabênê înan de hete temsîliyetî ra ferqêk çin o. Sey heme ziwanan zazakî de zî zayenda siruştî ca gêna. Xora naye de pirsgire çin o, zayenda gramatîkale de hîn alozî esta. Cêr ra zayenda gramatîkale ameya îzah kerdene.

Zayenda Gramatîkale

Munaqeseyê derheqê kok (ristim), motîvasyon û karîgerîya zayenda gramatîkale zaf kan ê, nê munaqeseyî heta nika zî çareser nêbîyê. Nê munaqeseyan ra tewr muhîman ra yew zayenda gramatîkal a. Heta nika orte vejîyayîşê nê binyadî ser o cewabêko tetmînkâr nêameyo dayene. Însanan çî wext û çî semed ra binyadêko wina rê îhtîyac hîs kerdo dîyar nîyo (Dağabakan, 2011: 285).

Derheqê zayendî de goreyê teorîyê Jacob Grîmmî nêrîye hîna verên, hîna girs, hîna pêt, hîna lez, hîna aktîf, hîna hereketin o; makîye hîna newê, hîna dimayêne, hîna hurdî, hîna nerme, bêqewete, girewtoxe; notr zî madî, apeymende, kolektîf, bêhîs, bêgan o (Grimm 1870: 357). Goreyê Grîmmî zayenda gramatîkale taybetmendîyanê mefhûmî ra neşet keno. Bi semantîkê

zayend reyde kes eşkeno zayenda gramatîkale zî îzah bikero. Her daîm çîyê girdi goreyê çîyanê hurdîyan makîye îfade kenê (Dağabakan, 2011: 285). Na pêwendîye heme ziwanan de ca nêgêna, Grîmmî zî na teorîya xo de almankî bingeh girewta. Zazakî zayenda çekuyan goreyê na teorî nêyena tesnîf kerdene. A game kes eşkeno vajo ke zayenda gramatîkale û zayenda siruştî mutabiqê yewbînan nêbenê. Çünke goreyê Grîmmî zayenda siruştî û zayenda gramatîkale, goreyê îzahatanê corî, yewbînan tamam kenê. Labelê na rewşe zazakî de wina nîya.

Derheqê kokê zayenda gramatîkale de sey teorîya Grîmmî sewbîna teorî zî estê. Kes eşkeno nê teorîyan sey torîya semantîke û teorîya binyadî teqşîm bikero. Teorîya semantîke zayenda gramatîkale bi manaya çekuye reyde îzah kena; îdîa kena ke mabênê zayenda siruştî û zayenda gramatîkale de pêwendîyêke esta. Teorîyanê semantîkî ra teorîya anîmîzm û teorîya zayendî zaf vila bîyê (Dağabakan, 2011: 286).

Seke cor ra zî ameyo îfadekerdiş derheqê zayend de tesnîfkerdişo ewil terefê Protagorasî ra ameyo kerdene. Protagoras tesnîfê xo de nêrîye, makîye û cinsîyeto hîrêyinî ra behs keno. Badê ey Arîsto zî nê hîrê lete tesnîfî qebul keno. Labelê Arîsto cinsîyeto hîreyînî sey *cinsîyeto mîyanên* name kerdo. Protagoras sey sazkerdoxê teorîya semantîk-zayendî yeno qebul kerdene. Seke cor ra îzah bîyo xêncê Jacob Grîmmî (1785-1863) ziwannasê sey Humboldt (1769-1859), Adelung (1732-1806) û Herder (1744-1803) zî zayenda gramatîkale ser o xebate kerda (Dağabakan, 2011: 286).

Teorîyanê semantîkî de faktorê teberê ziwani zî ca gêne û fikrê anîmîzmî nê teorîyan saz keno. Na teorî aîdê Johann Gottfried Herderî ya. Goreyê Herderî insananê ewilan bi hewayêko anîmîst a nêzdîyê çekuyan bîyê û her yew çekuye bi zayendêka siruştî ya nîşan kerdê. Na teorî reyde karîgerîya zayenda gramatîkale ameya îzah kerdene. Labelê na teorî vîyartbarîya xo nika vîndî kerda (Dağabakan, 2011: 286).

Teorîyê binyadgerî hemberê fikranê teorîyanê semantîkî de fikran mudafa kenê. Nê teorî hîna şekil û gramerî ser o vîndenê; sey teorîyê bifonksîyonî û teorîyê bêfonksîyonê di beş ê. Reya verên Arîstoyî nê teorîyan ra behs kerdo. Arîstoyî zî zayend sey zayenda gramatîkale û zayenda siruştî di beşan rê teqşîm kerda. Temsîlkarê na teorî zayenda gramatîkale sey binyadêka gramerî qebul kenê û no şekil nirxayîşî pêşnîyaz kenê. Goreyê temsîlkaranê teorîya binyadgerî, zayenda gramatîkale mîyanê ziwani de zayenda siruştî cîya cayêk îşxal kena û mabênê nê her di zayendan de tu pêwendîyêke çin a. Nê temsîlkaran ra Werner Meiner zayenda gramatîkale

de her tewir pêwendîya semantîkî red keno û meydan ameyîşê na zayendî hete binyadî ra nirxeno. Heman şekil de Weisgerber zî zayenda gramatîkale de binyadî qebl keno. Bê nê kesan sewbîna kesan zî zayenda gramatîkale bi binyadî ya girêdaya û meydan ameyîşê naye de rolê semantîkî peygoşî kerdo (Dağabakan, 2011: 286-287).

Teorîya Antoine Meilletî mîyanê nê teorîyan de tewre newê ya. Na teorî xo de hem teorîya semantîkî ra hem terîya binyadgerî ra taye mefhuman hewênena. Goreyê na teorî zayenda gramatîkale ganî zemîran de bêro tesbît kerdene. Zayenda gramatîkale (genus), zayenda siruştî (sexus) ra cîya yena pêname kerdene. Na cîyayîye taybetmendiyên gramatîkîyanê çekuyan ra neşet kena. Yanî no term seba tesnîfkerdişê çekuyan yeno şuxulnayene. Zayenda gramatîkale xususen tesnîfkerdişê nameyan de binbeşêka morfolojîk a. Sayeyê na zayende nameyî taye ziwanan de sey nêrî, makî û notr yenê teqşim kerdene. O semed ra zayenda gramatîkale goreyê peymanê manayî-semantîkî nêyena analîz kerdene (Vardar 1998: 60). Zayenda gramatîkale de artikel, vergir yan peygir cinsîyetê çekuye dîyar keno. Zayend de sey nêrî, makî û notr hîrê beşê serekeyî estê labelê namekerdişê nînan tesadufî yo, yanî zayenda gramatîkale û siruştî tam mutabiq nîyê. Zayenda gramatîkale hete gramerî ra tesnîfkerdişê nameyan îfade kena û bê ney zî fonksiyonê xo çin o. Zayenda gramatîkale taye ziwanan de esta û taye ziwanan de zî çin a. Ziwanê ke tede zayenda gramatîkale estê, zayend karîgerîya ke muhîm îfa kena. Labelê çekuyê ke zayenda gramatîkale raste rast bi zayenda siruştî ya têkildar nîyê. Çekuyêka makî eşkena bi nêrîye îfade biba (Dağabakan, 2011: 288). Taye çekuyê ke vergir yan peygiranê makîyan reyde ameyê îfadekerdiş eşkenê nêrî heta sey notrî bêra qebl kerdene (Aksan 1998: 87)

Mijarê zayenda çekuyan mîyanê ziwanan de cayêko muhîm de yo. Malbata ziwananê Hind-Ewropayî de zayenda gramatîkale sey nêrî, makî û notr hîrê qism a (Haig&Öpengin , 2014: 247), labelê nê beşê ziwananê Bantuyî de hîna zêdeyênê. Malbata nê ziwanan de kesî, ganîyî, bêganî, eşyayî, organîzmayî, wesfî, hetî ûsn taybetî zî tesnîfkerdişê zayendî de sey krîter hesibîyênê. Ziwananê sey erebkî û rûskî de karan de zî zayend esta (Dağabakan, 2011: 288). Heman xususîyetî seba zazakî zî vîyartbar ê, çünke zazakî de zayend her warê ziwani de xo nîşan dana. Na rewşe ganî, bêganî, sifetî, karî, zemîrî, zerfî ûsn waran de zî bêro tesbît kerdene. Mîyanê xebate de nê waran de tesîrê zayenda gramatîkale do bêro analîz kerdene.

Taye ziwananê dinyayî de zayenda gramatîkale çin a. Hîn malbata ziwanan de zî zayenda gramatîkale bi şeklêke kesif yena şuxulnayene yan zî hêdî hêdî

orte ra werzena. Mîsale mîyanê ziwanan malbata Hind-Ewropayî ra zazakî de zayenda gramatîkale bi şeklêko kesîfî ya yena şuxulnayene labelê heman malbat de fariskî de zayenda gramatîkale orte ra weriştâ. Ziwane ke zayenda gramatîkale vîndî kenê kes eşkeno vajo ke nê ziwanan de verî zayend estbîya. Çunke zayenda gramatîkale mîyanê ziwanan de dima ra saz nêbena.

Ziwananê malbata Hind-Ewropayî de zayenda gramatîkale esta. Mîyanê na malbata ziwanan de armenîkî û fariskî de na taybetî nêmenda. Xêncê malbata Hind-Ewropayî, malbata ziwananê sey Avustralya, Nîl-Kongo, Papua, Kelt, Afro-Asya ûsn ziwanan de na taybetî xo nîşan dana. Malbata ziwananê sey Ural-Altay, Bask, Tîbet-Bîrman, Eskîmo, Malay-Endonezya ûsn ziwanan de zî zayenda gramatîkale çin a. Ziwane ke wayîrê zayenda gramatîkale mîyanê ziwani de hete şeklî ra zaf cîyayîye vejîyênê meydan (Dağabakan, 2011: 288).

Zazakî zî mîyanê malbata ziwananê Hind-Ewropayî de ya, o semed ra na xebate de zafane na malbat ser o ameyo vindertene. Sek cor ra ameyo îfadekerdiş zayenda gramatîkale ziwanan de sey taybetmendîya eslî, sifte ra esta. Ziwane na taybetî dima ra nêşkenê qezenc bikerê. Kes eşkeno vajo ke zayenda gramatîkale sey nêrî, makî û notr verî heme ziwananê Hind-Ewropayî de estbî. Nika mîyanê na malbata ziwanan de tena ziwananê şaxa germenî de ziwane sey almankî, flemenkkî, norweçkî, îzlandakî, frîzkî; şaxa romankî de ziwane sey bulgarkî, polonyakî, rûskî, slovakkî, çekkî, sorbkî de nê hîrê hete zayenda gramatîkale ameyê seveknayene. Heman şekil de ziwananê sey arnawudkî, sanskritkî, yunankîya newê de zî nê hîrê hete zayenda gramatîkale estê (Dağabakan, 2011: 289).

Corbettî (2005: 127) 256 hebî ziwanan ser o acigêrayîşêk kerdo û ziwani goreyê zayenda gramatîkale 5 sernameyan de kom kerdê:

- § Ziwane ke wayîrê zayenda gramatîkale nîyê: 144 hebî ziwani
- § Ziwane ke wayîrê di hebî zayendan ê: 50 hebî ziwani
- § Ziwane ke wayîrê hîrê hebî zayendan ê: 26 hebî ziwani
- § Ziwane ke wayîrê çar hebî zayendan ê: 12 hebî ziwani
- § Ziwane ke wayîrê panc û zêdetir zayendan ê: 24 hebî ziwani (Kerimoğlu&Doğan, 2015: 149).

Seke cor ra aseno taye ziwanan de krîterê zayenda gramatîkale zêde yê û taye ziwanan de zî bi nêrî û makî ya sînorkerde yê. Cêr ra nê ziwani tablo de ameyê nîşan dayene. Tablo de zî ameyo nîşankerdiş ke malbata Hind-

Ewropa de şaxa germenû romanî de zayenda gramatîkale hîrê hetan ser ra şona. Taye ziwananê na malbat de zî zayend nêmena. Cêr ra nê ziwani tablo de ameyê ramoynayene (Dağabakan, 2011: 289).

Tablo 1: Goreyê Hûmara Zayenda Gramatîkale Ziwani

Bêzayend	2 Zayendî	3 Zayendî	4 Zayendî
Tirkî	Aramkî	Arnawudkî	Ziwanê Afrîkayî:
Çînkî	Franskî	Boşnakkî	Godîe, Kîsî, Fula,
Darîkî	Îbranîkî	Almankî	Babungo, Zande,
Îngilîzkî	Hindkî	Yunankî	Zulu, Shona,
Japonkî	Erebkî	Xirvatkî	Swahîlî
Korekî	îtalyankî	Latînkî	Ziwanê
Fariskî	Peştûkî	Makedonkî	Awustralyayî
Tamîlkî	Portekîzkî	Rumkî	Dyîrbal,
Taylandkî	Pencapkî	Flemenkkî	(Pama-Nyunga)
Armenîkî	Ziwanê Aşiq û	Polonyakî	
Macarkî	Mitriban	Rumenkî	
Vîetnamkî	Îspanyolkî	Rûskî	
	Urdukî	Sırpki	
		Slovakkî	
		Slovenkî	

Metodê Tesbîtkerdişê Zayenda Siruştî û Gramatîkale

Her ziwani de zayenda gramatîkale bi şeklanê cîyayan a yena tesbîtkerdene. Seba zayenda gramatîkale heme qaydeyî nêyenê tesbîtkerdene. Formê zayenda gramatîkale zafane terefê ziwannasan ra yeno tayînkardiş û seba standardîzasyonî no form yeno şuxulnayene. Sek verê cû zî ameyo îfadekerdiş, zayenda gramatîkale ser o mîyanê qalîkerdoxê zazakî de konsensusêk çin o. Mîyanê mintiqayanê zazakî de mabênê zayenda gramatîkale de ahengêk çin o. Heta na mesele dewe ra dewe vurîyêna. O semed ra ferheng de tesbîtkerdiş û seba nuştox -çi edebî çî akademîk-, wendoxan yew standard virazeno. Na rewşe sewbînan ziwanan de zî wina ya. Mîsale erebkî de zî zayenda gramatîkale de taye qaydeyî estê labelê bê ey taye çekuyan de zî kes nêşkeno qaydeyêk bivîno. Nê tewir çekuyan de zayend goreyê eşnawitişî yena tayîn kerdene. Qalîkerdoxê ziwani çî tewir vajê, çekuye vatoxan ra çî tewir bêro eşnawitiş winî yena qebul kerdene.

Zazakî de çekuyê ke bi vengê –e reyde qedîyênê zafane sey makîye yenê qeubul kerdene. Labelê çekuyê ke bi vengê –e qedîyênê û nêrî yê zî estê. No veng fekanê vakurî yê zazakî de yeno vatene, ver bi başûrî no veng cayê xo vengê-i yî vera dano. Fekê merkezî de zî sey Çewlîgî de mabênê nêrî û makîye de halo sade de ferq hema hema nêmendo (Çem, 2003, 33-34). Çekuyê ke ziwananê bîyanîyan ra kewtê mîyanê zazakî de tewlihewîya zayenda gramatîkale hîna zêde xo nîşan dana.

Cêr ra tesbît û taynkerdişê zayenda gramatîkale de taye qaydeyî ameyê dayene. Tesbîtkerdişê nê qaydeyan de kitabanê gramerî, rastnuştişî û ferehngnê Grûba Xebate ya Vateyî ra îstîfade bîyo.

Goreyê Zayenda Gramatîkale Nameyê Makî

Cêr ra hîn taybetmendîyê tesbîtkerdişê nameyanê nêrîyan deyayo. Seba zayenda siruştî qayeyê qetî şênê bêrê îfade kerdene labelê tîya de qaydeyê umûmî çin ê. O semed ra çekuya *zafane* sey îhtîyatî ameya şuxulnayene.

Nameyê însanan ke nêrîye îfade kenê sey merdimîye, embazîye, dostîye ûsn heme nêrî yê (Çem, 2003, 34): *babî, dat, xal, ap, bira, kek, wareza, biraza, datiza, doman, embaz, pîr, şêx, kerwa dost, xalza* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê heywananê nêrîye, bi şeklêko siruştî nêrîye îfade kenê (Çem, 2003, 34): *ga, şêr, kel, dîk, xinzîr, her, estor, verg, lu, kutik, pisîng, merre, sîpe, simore, beran, kund, bum, qantir, hêlî, darnîqur, bilbil, pepûk, dîksilêman, zerenc, quling, penguen* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê hûmaran eke tena bêrê taybetmendîyanê nêrî ramojnenê labelê eke sifet, zerf ûsn bibê heme nêrî hem makî şênê bibê (Çem, 2003, 34): *yew, di, hîrê, çar, panc, şeş, des, vîst, hîris, çewres, pancas, şeştî, hewtay, se, di sey, hezar, se hezar, mîlyon, mîlyar* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Mehsulê ke heywanan ra peyda benê zafane sey nêrî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 35): *çerm, çerme, post, rûn, toraq, lor, penîr, mast, şit, hak, goşt, qawirme, do, peşm, purt, pîrç, liva, rêş, vezd, don, serûpa, kelpaçe* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Mehsulê ke ardî ra virazîyênê sey nêrî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 35): *nan, fird, pede, nano kartî, nano tîr, nanê sacî, patîre, eşkava* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Taye cayê ronîştene û mendenî sey nêrî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 35): *keye, ban, kêber, ber, mekteb, salon, sivîng, kaf, gome, kuware, embar,*

ware, zozan, dês ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê taye cayanê cografîkan sey nêrî yeno şuxulnayene (Çem, 2003, 35): *ko, çem, ro, kaş, neqeb, kert, vîyert, boxaz, derbend, vile, dîyar, memleket, bend* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Karê ke bi peygiranê –ış, -yîş, îyayîş reyde sey mesder û nameyana ameyê viraştene heme nêrî yê (Çem, 2003, 36): *ameyîş, kerdiş, bîyîş, bîyayîş, şîyayîş, werdiş, şimitîş, hêrînayîş, jehrkerdiş, qebulkerdiş, banderbîyayîş, musnayîş, mendîş, kenitîş* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê metalan û madeyanê înorganîkan zafane nêrî yo (Çem, 2003, 36): *zerr, paxir, sifir, çîmento, asin, komir, kukurt, fosfat, alemînyum, çînko, ozon, klor* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Rojê hewteyî û taye rojê taybetî, hele rojî sey nêrî yenê qebul kerdene (Çem, 2003, 36): *şeme, paşîne, sift, yewşeme, duşeme, sêşeme, çarşeme, pancşeme, îne, cume, gaxan, qere çerşeme, roje, hewte, kormîşkan, rojeyê îmaman, şewra, şefaq, veraşewra, veraşan, muxrib, lêl* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê demserran, hetan û cayan sey nêrî qebul benê (Çem, 2003, 36): *wisar, hamnan, payîz, zimistan, vakur, başûr, rojhelat, rojawan, başûrê rojhelatî, başûrê rojawanî, vakurê rojhelatî, vakurê rojawanî, cêr, cor, over, nover, bover, pey, vernî, het, devacêr, devacor, veracêr, veracor, nat, nahêm, acor, acêr, wet, nat* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê hubûbatan zafane sey nêrî yeno qebul kerdene (Çem, 2003, 37): *lazut, gilgil, kizin, kuşn, misrî, şilêl, çewder, korek* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Rutbe, unwanê burokratîk, akademîk û nameyê mesleganê ke bi camêrdan reyde têkildar ê sey nêrî yenê qebul kerdene (Çem, 2003, 37): *doktor, memur, mamoste, muhendîs, teknisyen, pîlot, kaptan, şofor, mudir, general* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Taye nameyê nêrî estê ke peynîya çekuye de –a yan –e yenê labelê sey nêrî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 37-38): *ga, hêga, datiza, bira, xalza, estare, goşare, çime, çunde* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê organanê însanî de organê ke di qisman ra pê yenê zafane nêrî yê (Yıldırım, 2012: 408; Baran, 2012: 277): *can, çim, çerm, dest, ling, fek, dindan, qelb, goşt, este, mezg, mil, rî, sere, pîze, ziwan, goş* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê aletanê citêrîye zafane nêrî yê (Yıldırım, 2012: 413; Baran, 2012: 277): *qedum, hurak, tuwerzîn, tore, balte, necax, nalçix, nîre, birrek, çakuç, çakut, testere, halet* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê şînayî, vaş û vilan zafane sey nêrî yeno şuxulnayene (Yıldırım, 2012: 414; Baran, 2012: 278): *kenger, çayir, şîrik, çere, pune, maydanoz, çerepuz, merguze, sung, dejnik, kormît, tere, sîrim, sîrê mergan, sîrok, kirrant, rihan, xerdel, tirşok* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê razberî zafane sey nêrî yenê şuxulnayene (Baran, 2012: 279): *aqil, talih, bext, derd, derman, gerre, gilî, gazinc, xatir, gunê, nefret, ruh, eşq, fikir* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Goreyê Zayenda Gramatîkale Nameyê Makî

Cêr ra hîn taybetmendiyê tesbîtkerdişê nameyanê makîyan deyayo. Seba zayenda siruştî qayeyê qetî şênê bêrê îfade kerdene labelê tîya de qaydeyê umûmî çin ê. O semed ra çekuya zafane sey îhtiyatî ameya şuxulnayene.

Nameyê însanan ke makîye îfade kenê sey merdimîye, embazîye, dostîye ûsn heme makî yê (Çem, 2003, 38): *Hîva, Eyşe, xale, eme, kêna, torine, birakêna, wakêna, waye, ate, atike* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê heywananê makîye, bi şeklêko siruştî makîye îfade kenê (Çem, 2003, 38): *manga, şêre, bize, kerge, xinzîre, manker, estore, mahîne, deleverg, luye, kutike, pisînge, mîye, xezale, mozike, kunde, bume, hêlî, darniqure, bilbil, pepûge, zerence, qulinge, penguene* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Taye cayê ronîştene û mendenî sey nêrî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 39): *ode, holike, çadire, xeyme, çardaxe, heyate, eywane, salone, xivête, kone, camîr, kilise, dize, kela, simzore, simerine, mereke* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê mangan ra bê aşmîya çeleyî heme nameyî sey makî yenê qebul benê (Çem, 2003, 39): *aşmî, mence, sibae, gucige, adare, nîsane, gulane, hezîrane, temmuze, tebaxe, elûle, teşrîna verene, teşrine peyêne, kanûne* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê meyweyan makî yo, heman şekil de nameyê daran zî zafane makî qebul beno (Çem, 2003, 39): *saye, sayêre, porteqale, porteqalêre, mandalina, mandalînayêre, încîre, încîrêre, vame, vamêre, gilyaze, gilyazêre, xewxe, xewxêre, henare, henarêre, engure, mewe, zeytune, zeytunêre, alinc, alincêre, sêze, sêzêre, givêje, givêjêre* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê çiçegan, gulan û vilikan zafane makî yeno şuxulnayene (Çem, 2003, 39; Baran, 2012: 281): *gule, vile, çiçeğe, gula verojî, binevşe, çimoşa, kekvile, babûne, vilika heran, çimoşa, kekvile, vilike, awî, sûrgule, gula zuraye* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê sebzeyan, beqleyînan, nebatanê gupikinan zafane makî yo (Çem, 2003, 39; Baran, 2012: 280): *beqla, beqlaya sultanî, beqlaya xatunan, neha, fasulya, lobî, mercû, lobike, balcane, şamike, beşîla, firingî, şamike, lolike, tomatêse, balcana sûre, balcane, qawune, zebeşe, hindî, qerpuze, buestûn, kundire, kuy, cacixe, kartole, patatîze, balike, kundira çaçanan, kuya awî, kuya şexanî, kuya şexî, kuya zimistanî, bamya, şemamoke, qultike* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Wasiteyê neqlkerdişî zafane sey makî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 40; Yıldırım, 2012: 433): *otomobile, taksi, kamyone, ereba, trêne, tramwaye, teyara, qeyaxe, keştî, bote, bîsiklete, motorsîklete, helîkoptere* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê ke sifetan û nameyan ra yenê zêdenayene sey makî yenê şuxulnayene (Çem, 2003, 40): *germiye, serdîye, camêrdîye, kîbarîye, weşîye, rindîye, xasekîyerayberîye, ciwanîye, xortîye, musulmanîye, xirîstanîye, êzidîye, hîçîye, fêlbazîye, bazirganîye, lezîye, hitîye*, ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê qitayanê dinyayî makî yo (Çem, 2003, 40): *asya, amerîka, afrîka, ewropa, awusrtalya, antartîka* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Rutbe, unwanê burokratîk, akademîk û nameyê mesleganê ke bi cinîyan reyde têkildar ê, sey makî yenê qebl kerdene (Çem, 2003, 40): *doktore, memure, mamosta, muhendîse, teknisyene, pilote, kaptane, şofore, mudire, parlamentere, wezîre, katîbe şefe, hemşîra, eba* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê ke bi peygirê -ene û -yene ya yenê viraştene û mesderî ifade kenê sey makîye şuxulîyênê (Çem, 2003, 41): *şîyayene, ameyene, wendene, nuştene, şimitene, werdene, herînayene, ewnîyayene, hesab kerdene, tiraş kerdene, pewtene, karitene, ramitene* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Çinayo ke sey kincê cinîyan a yeno şuxulnayene zafane sey makî yeno qebl kerdene (Yıldırım, 2012: 411; Baran, 2012: 280): *çîte, kefî, cile, çîtike, destmale, pêşgîre, kofî, kofîye, pêştemale, mircane, morî, korja, muraya nefesî, muraya nezerî, kolye, xizme, gojage, make, bişkoje, qumça, sedefe, zirare* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nêweşîye û babetê nêweşîyan zafane sey makî yeno qebug kerdene (Yıldırım, 2012: 426; Baran, 2012: 281): *sersemîye, sersemî, gêjîye, gêjî, tînî, xîntîye, xîntî, bêhişîye, bêhişî, dengeseîye, dengeseî, tewşîye, tewşî, gêjîye, gêjî, xîntîye, bomîye, bomênî, xêxîye, deluyîye, kuxika sîyaye, kuxike, surince, gurrîye, keçelîye, gurrîyîye, kirrîye, kirrênî, bêdejî, bêdejîye, bêkerbî, bêkerbîye, bêkerbizikî, bêkerbizikîye, bêkederî, bêkederîye, bêqesawetî, bêqesawetîye* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Awe û babetê awe zafane sey makîye yenê şuxulnayene (Yıldırım, 2012: 429-430): *awe, girawe, nêmgirawe, awî, gole, çime, hezoke, heze, vewre, werfe, çale, qerawî, korte, zîpîke, vewrlîke, şîlûşepelî* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Nameyê herfan, çî herfa vengine ba çî bêvenge ba, sey makîye yenê şuxulnayene (Baran, 2012: 282): *a, b, c, ç, d, e, ê, f, g, h, i, î, j, l* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Vengê siruştî zafane sey makîye yenê şuxulnayene (Baran, 2012: 282): *ax ax, ay ay, wanq wanq, teqûreq, barebar, qırçe qırç, zure zur, wax wax, xurm xurm, ya, yah yah, wa wa*, ûsn (Kirkkan 2019: 39-53).

Nameyê zıwanan, lehçeyan, dînan, mezheba sey makîye yenê şuxulnayene (Baran, 2012: 282): *kirdkî, tirkî, kurdkî, zazakî, kirmanckî, zazakî, erebkî, fariskî, musulmanîye, heneşîye, şafîye, zerdeştî, soranî, kurmanckî, kirdaskî* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019).

Cêr ra name, sifet, zemîr û karan de tesîrê zayenda gramatîkale bi kilmkî ameyo îzah kerdene. Nameyan de, zemîran de û sifetan de halo sade û halo oblîk esto. Peygirî goreyê halê oblîkî û halê sadeyi vurîyênê. Xêncê ney ganî bêro îfadekerdiş ke zafhûmaran de zafane zayenda gramatîkale orte ra werzena. Qandê cû cêr ra zafhûmaran ra nêameyo behs kerdene. Xusûsen karan de na rewşê eşkera xo ramojnena.

Nameyan de Zayenda Gramatîkale

Seke cor ra ameyo îzahkerdiş heme agahî seba nameyan vîyartbar ê. Xêncê zayenda siruştî, zayenda gramatîkale bi peygiranê –e yan –a reyde yena tesbît kerdene. Labelê taye vergirî zî estê. Nê vergirî makîyîye îfade kenê. Mîsale *man-ga, man-ker, dele-verge*. Zazakî de taye çekuyî estê ke her daîm zafhûmarîye îfade kenê. Nê çekuyî zayend îfade nêkenê. Nê çekuyan ra çend hebê ci; *bijangî, birûyî, şelwarî, tumanî, zimbêlî* ûsn (Malmîsanij, 2015: 67-68). Nameyê ke sifetan ra virazîyênê makî yê (Yeşilkaya, 2019: 52).

Îzafeya Nameyî, mabênê nameyan de têkilî ronana. Zazakî de îzafeya nameyan de eke her di nameyî zî nêrî bê tamamker (nameyo yewin) peygirê –e, mewsûf (nameyo dîyin) peygirê –î gêno. Mîsale *destê lajekî, berê keyeyî* ûsn. Îzafeya nameyan de eke tamamker nêrî bo peygirê –e gêno û mewsûf makî bo tu gireyêk nêgîno. Mîsale *destê kêneke*. Îzafe de eke her di nameyî zî makî bê tamamker peygirê –a gêno labelê mewsûf tu gireyêk nêgîno. Mîsale *biza kêneke*. Eke îzafe de tamamker makî bo peygirê –a û mewsûf zî peygirê –î yî gêno. Mîsale *biza lajekî* (Malmîsanij, 2015: 77-78).

Sifetan de Zayenda Gramatîkale

Sifetî senîniye û çendîniya nameyan dîyar kenê. Sifetî seba nêrî û makî sey yewbînan ê labelê makîyîye de peygirê –e yeno. Nêrîye û makîye sifetan goreyê zayenda nameyî vurîyêna. Mîsale *camêrdo pîl û cinîya pîle*, nê îzafeyan de *pîl-e* goreyê zayenda nameyî ameyo tayîn kerdene (Malmîsanij, 2015: 113).

Îzafeya Sifetî de name terefê sifetî ra yeno tewsîf kerdene. Îzafeya sifetî de halo sade de nêrîye de name peygirê –o û sifet peygirê nêgêno. Mîsale *bero sûr, lajeko derg* ûsn. reyna halo sade de makîye de name peygirê –a û sifet peygirê –a yî gêno. Mîsale *kêneka derge, gula sûre* ûsn (Malmîsanij, 2015: 114). Îzafeya sifetî de halo oblîk de nêrîye de name peygirê –ê û sifet peygirê –î yî gêno. Mîsale “*Berê sûrî bigî*”, “*Lajekê dergî nan werd.*” Reyna îzafeya sifetî de halo oblîk de makîye de name peygirê –a û sifet peygirê –e gêno. Mîsale “*Kêneka derge amê*”, *Gûla sûre* resaya.” (Malmîsanij, 2015: 115).

Sifetanê îşaretî de halo sade de seba nêrîye sifetê *no* û seba makî sifetê *na* yeno şuxulnayene. Mîsale *no lajek, na kêneke*. Reyna sifetanê îşaretî de halo oblîk de nêrî de sifetê *nê* û makîye de sifetê *na* yeno şuxulnayene. Mîsale “*Nê lajekî nuşt*”, “*Na kêneke nuşt.*” (Malmîsanij, 2015: 117-119).

Sifetanê hûmaran de sifetî goreyê nameyan yenê tayîn kerdene. Na taybetmendî hûmaranê esîlan de, hûmaranê parakerdişî de, hûmaranê kesîrî de û hûmaranê rêzeyî de zî vîyartbar a (Malmîsanij, 2015: 120-124). Sifetê nedîyarî û sifetê persan seba makîye û nêrîye yew ê, goreyê çekuyanê cumle nêrîye û makîye yena fehm kerdene (Malmîsanij, 2015: 125-128).

Zemîran de Zayenda Gramatîkale

Çekuyê ke cayê nameyê gênê sey zemîrî name benê. Zemîrê şexsan halo sade de; *ez, ti, o* û *a* ra pê yenê. Tîya de seba makî tena zemîrê *a* taybet yeno şuxulnayene, ê bînî makî û nêrî de hempar ê (Malmîsanij, 2015: 97). Zemîrê şexsan halo oblîk de; *min, ti, ey* û *aye* yê. Tîya de seba makî tena zemîrê *aye*

taybet yeno şuxulnayene, ê bînî makî û nêrî de hempar ê (Malmîsanij, 2015: 99).

Zemîrê îşaretî halo sade de; *no* û *na* seba nêzdî; *o* û *a* seba dûrî ra pê yenê. Tîya de seba makî zemîrê *na-a* û seba nêrî *no-o* yeno şuxulnayene Zemîrê îşaretî halo oblîk de; *ney* û *naye* seba nêzdî; *ey* û *aye* seba dûrî yenê kar ardene (Malmîsanij, 2015: 100-101). Tîya de seba makî tena zemîrê “aye” taybet yeno şuxulnayene, ê bînî makî û nêrî de hempar ê (Malmîsanij, 2015: 99).

Zemîrê eleqeyî seba nêrî û makîye ortax o. Zemîrê persan û zemrê nedîyarîye seba makîye û nêrîye ortax ê labelê nê tewir zemîrî goreyê zayenda gramatîkale şênê bêrê tayîn kerdene (Malmîsanij, 2015: 104-108).

Karan de Zayenda Gramatîkale

Karî cumle de hereket, bîyayîş, kerdiş û nêkerdişî îfade kenê. Mesderî bi peygeranê -îş û -ene ya yenê viraştene. Nê mesderan ra partîsîpê aktîfî û partîsîpê pasîfî yenê viraştene. Partîsîpanê aktîfan de peygerî nêrîye -ox û peygerî makîye -oxe yo (Malmîsanij, 2015: 184). Mîsale *nuştox*, *nuştoxe*, *herînayox*, *herînayoxe*, *rotox*, *rotoxe*, *şîyayox*, *şîyayoxe* ûsn (Grûba Xabeta ya Vateyî, 2019). Partîsîpanê pasîfan de peygerî nêrî -e û peygerî makî -ê yo (Malmîsanij, 2015: 184). Mîsale *desto şute*, *destmala şutê*, *dara birnayê*, *mektebo rijnaye*, *qelema şikitê* ûsn.

Sey ziwananê bînan zazakî de zî cumleyî di tewir ê. Nînan qismêk sey cumleyê karî, ê bînî zî sey cumleyê nameyî yenê name kerdene. Cumleyanê karî de karî estê û nê karî goreyê dem û şexsan yenê antene. Labelê cumleyanê nameyî de nameyî goreyê şexsan yenê antene. Seke cor ra zî ameyo îfadekerdiş zafane zafhûmaran de (şexso yewino zafhûmare, şexso dîyino zafhûmare, şexso hîrêyino zafhûmare) heman peyger yeno şuxulnayene û zayenda gramatîkale orte ra werzena. O semed ra cêr ra zafhûmarî nêameyê mojnayene.

Kopula de Zayenda Gramatîkale

Çekuya ke cumle de subjeyan tamam kena sey kopula yena name kerdene. Kopula cumleyanê nameyan de bena û na çekuye latînkî de manaya “pabestîş/ linkî yena (Yeşilkaya, 2019: 95). Kopula goreyê şexsan û zayendî bedilîyena. Zazakî de kopula goreyê zayendî û şexsan antişê ci ameyo mojnayene.

Tablo 2: Zazakî de Goreyê Zayenda Gramatîkale Kopula

Şexsî	Gire	Nimûne
Şexso Yewin	(y)a	Ez ewro keye de ya.
Şexso Dîyin (n)	(y)ê	Ti ewro keye de yê.
Şexso Dîyin (m)	(y)a	Ti ewro keye de ya.
Şexso Hîreyin (n)	(y)o	O ewro keye de yo.
Şexso Hîrêyin (m)	(y)a	A ewro keye de ya.

Raweyê Karan de Zayenda Gramatîkale

Raweyê karan kes eşkeno di beşan ser ra tedqîq bikero. Raweyê karan sey raweyê xeberî û raweyê waştene di cure yê. Cêr ra raweyê xeberan de demo vîyarteyo dîyar, demo vîyarteyo nedîyar, demo nikayin, demo hîra û demo ameyox analîz bîyo. Nê deman ra demo vîyarte de tesîrê ergatîvîteyî îzah bîyo. Seke cor ra zî îfade bî, zayenda gramatîkale tena şexsanê yewhûmaran de nusîyaya, çunke şexsanê zafhûmaran de zayenda gramatîkale tesîr nêkena.

Raweyê Xeberan de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de her karî de sey kokê demê vîyarteyî û kokê dima nikayî di hebî kokî estê (Malmîsanij, 2015: 186). Tîya de panc hebî deman de mijara zayenda gramatîkale ameyê îzah kerdene.

Demo Vîyarteyo Dîyar de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de demo vîyarteyê dîyarî de karanê transîtîfan de zemîrê grûba dîyine yenê. No dem de ergatîvîte karanê transîtîfan de tesîrê karan keno. O semed ra na rewşe de karî goreyê objeyî yenê antene. Eke obje nêrî bo kar sey xo yeno, eke obje makî ba karî peygirê –e yî gêno (Malmîsanij, 2015: 190). Zafhûmarî nêameyê nuştene.

Tablo 3: Zazakî de Demo Vîyarteyê Dîyar ê Transîtîfî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	(n): -Ø (m): -e	Mi nan werd/nêwerd. Mi mişmişe werde/nêwerde.
Şexso Dîyin (n)	(n): -Ø (m): -e	To nan werd/nêwerd. To goze werde/nêwerde.
Şexso Dîyin (m)	(n): -Ø (m): -e	To nan werd/nêwerd. To goze werde/nêwerde.
Şexso Hîreyin (n)	(n): -Ø (m): -e	Ey nan werd/nêwerd. Ey goze werde/nêwerde.
Şexso Hîrêyin (m)	(n): -Ø (m): -e	Aye nan werd/nêwerd. Aye goze werde/nêwerde.

Zazakî de demo vîyarteyê dîyarî de karanê înransîtîfan de zemîrê grûba yewine yenê. Na rewşe de karî goreyê kerdoxî yenê antene (Malmîsanij, 2015: 190). Cêr ra peygirî bi nimûneyî reyde ameyê dayene. Zafhûmarî nêameyê nuştene.

Tablo 4: Zazakî de Demo Vîyarteyê Dîyar ê Înransîtîfî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	-a	Ez kewta/nêkewta.
Şexso Dîyin (n)	-î	Ti kewtî/nêkewtî.
Şexso Dîyin (m)	-a	Ti kewta/nêkewta.
Şexso Hîreyin (n)	-Ø	O kewt/nêkewt.
Şexso Hîrêyin (m)	-e	A kewte/nêkewte.

Demo Vîyarteyo Nedîyar de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de demo vîyarteyê nedîyarî de karanê transîtîfan de zemîrê grûba dîyine yenê. No dem de ergatîvîte karanê transîtîfan de tesîrê karan keno. O semed ra na rewşe de karî goreyê objeyî yenê antene. Eke obje nêrî bo karî peygirê -o, eke obje makî ba karî peygirê -a yî gêno (Malmîsanij, 2015: 205-206). Zafhûmarî nêameyê nuştene.

Tablo 5: Zazakî de Demo Vîyarteyê Nedîyar ê Transîtîfî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	(n): -o (m): -a	Mi nan werdo/nêwerdo. Mi mişmişe werda/nêwerda.
Şexso Dîyin (n)	(n): -o (m): -a	To nan werdo/nêwerdo. To goze werda/nêwerda.
Şexso Dîyin (m)	(n): -o (m): -a	To nan werdo/nêwerdo. To goze werda/nêwerda.
Şexso Hîreyin (n)	(n): -o (m): -a	Ey nan werdo/nêwerdo. Ey goze werda/nêwerda.
Şexso Hîrêyin (m)	(n): -o (m): -a	Aye nan werdo/nêwerdo. Aye goze werda/nêwerda.

Zazakî de demo vîyarteyê dîyarî de karanê înransîtîfan de zemîrê grûba yewine yenê. Na rewşe de karî goreyê kerdoxî yenê antene (Malmîsanij, 2015: 208). Cêr ra peygirî bi nimûneyî reyde ameyê dayene. Zafhûmarî nêameyê nuştene.

Tablo 6: Zazakî de Demo Vîyarteyê Nedîyar ê İntransîtîfî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	-a	Ez kewta/nêkewta.
Şexso Dîyin (n)	-î	Ti kewtî/nêkewtî.
Şexso Dîyin (m)	-a	Ti kewta/nêkewta.
Şexso Hîreyin (n)	-o	O kewto/nêkewto.
Şexso Hîrêyin (m)	-a	A kewta/nêkewta.

Demo Nikayin de Zayenda Gramatîkale

Seke cor ra zî îfade bî, zazakî de di kokê karan estê. Karan de kokê demê nikayî tesbît beno dima peygirê -n yeno û badê cû zî gireyê şexsan yenê. Demo nikayin de grûba yewine ya zemîran şuxulîyena. Goreyê mintiqayanê zazakî nê gireyî vurîyênê labelê tîya de ma formo standard tercih kerd (Malmîsanij, 2015: 216).

Tablo 7: Zazakî de Demo Nikayin de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	-a	Ez kena/nêkena.
Şexso Dîyin (n)	-î	Ti kenî/nêkenî.
Şexso Dîyin (m)	-a	Ti kena/nêkena.
Şexso Hîreyin (n)	-o	O keno/nêkeno.
Şexso Hîrêyin (m)	-a	A kena/nêkena.

Demo Ameyox de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de taye mintiqayan de demo ameyox û demo nikayin sey yewbînî yenê şuxulnayene. Mabênê deman de ferq taye zerfan reyde yeno dîyar kerdene. Mîsale; *Ez wanene.* (demo hîra, demo nikayin, demo ameyox), *Ez nika wanena.* (demo nikayin), *Ez meşte wanena.* (demo ameyox). Taye mintiqayan de yanî taye fekan de seba demê ameyoxî partîkelê *do yan go* yeno. Tîya de sey standard partîkelê ameyo qeubul kerdene (Yeşilkaya, 2019: 128; Malmîsanij, 2015: 211). Karî goreyê kokê fermanî yenê, peygirê şexsan pîya bestênê. Ganî badê zemîrî yan maeyî partîkelê *do yî zî bêro.* Zafhûmaran de heman gireyanê yenê kerdene.

Tablo 8: Zazakî de Demo Ameyox de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygîrî	Nimûne
Şexso Yewin	do + bi+ -a	Ez do bikewa/nêkewa.
Şexso Dîyin (n)	do + bi+ -î	Ti do bikewî/nêkewî.
Şexso Dîyin (m)	do + bi+ -a	Ti do bikewa/nêkewa.
Şexso Hîreyin (n)	do + bi+ -o	O do kewo/nêkewo.
Şexso Hîrêyin (m)	do + bi+ -a	A do kewa/nêkewa.

Demo hîra sey demo nikayin û demo ameyo yeno îfadekerdiş, o semed ra nê demî de zayenda gramatîkale sey demanê bînan ê. Seba nê demî reyna îzahatî nêameyê kerdene.

Raweyê Waştene de Zayenda Gramatîkale

Nê raweyan de bi şeklêko eşkera zemanêk yanî demêk îfade nêbeno, zafane çîyo ke wazîyêno û fikirîyêno yeno îfade kerdene (Malmîsanij, 2015: 236). Cêr ra raweyê waştene ra raweya fermanî, raweya waştîşî, raweya şertî û raweya ganîyîye ameya îzah kerdene.

Raweya Fermanî de Zayenda Gramatîkale

Raweya fermanî sey dîrekt û îndîrekt di cure ya. Fermanîya dîrekt seba şexsê dîyinî û formê îndîrektî seba şexsê hîrêyinî yenê saz kerdene (Malmîsanij, 2015: 236-238). Formê dîrekt erebkî de sey *emrî hazir* û formê îndîrekt sey *emrî xaib* yenê name kerdene.

Formê dîrektî de ewnîyayene>biewnî, kerdene>bike; formê formê îndîrektî wa bikero, wa biewnîyo, wa bişimo ûsn. Formê îndîrekt de negatîfîye *meke*, *meşime*, *meewnî* formê îndîrekt de *wa nêkero*, *wa nêşiro*, *wa nêewnîyo* ûsn (Malmîsanij, 2015: 238-244).

Formê dîrektî de zayenda çin a, seba hem nêrîye hem zî makîye yenê şuxulnayene. Labelê formê îndîrektî de nimûneyê ke cor ra deyayê seba nêrî yê, seba makîye wa a bikera, wa a bişima, wa a nêkera, wa a nêşima ûsn yenê. Taye fekanê zazakî de formê îndîrektî de zayenda gramatîkale vîndî bîya. Gama ke wa nêkero yeno vatene hem seba nêrîye hem zî seba makîye yeno şuxulnayene.

Raweya Waştîşî de Zayenda Gramatîkale

Di şeklê raweya waştîşî estê. Şeklê ewilî de raweya fermanî de peygîrê -e erzîyêno, dima goreyê raweya şertî peygîrê şexsan yenê. Şeklê dîyin de

verê nameyan *wa* yeno (Malmîsanij, 2015: 244-246). Cêr ra ney rê nimûneyî deyayê.

Tablo 9: Zazakî de Raweya Waştîşî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	Wa + -a	Ez biwana/nêwana. Wa ez biwana/nêwana.
Şexso Dîyin (n)	Wa + -ê	Ti biwanê/nêwanê. Wa ti biwanê/nêwanê.
Şexso Dîyin (m)	Wa + -a	Ti biwana/nêwana. Wa ti biwana/nêwana.
Şexso Hîreyin (n)	Wa + -o	O biwano/nêwano. Wa o biwano/nêwano.
Şexso Hîrêyin (m)	Wa + -a	A biwana/nêwana. Wa a biwana/nêwana.

Raweya Şertî de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de raweya şertî de verî raweya fermanî ra peygirê –e erzîyêno, dima sere de *eke* û goreyê raweya şertî peygirê şexsan yenê (Malmîsanij, 2015: 251-252). Kes eşkeno vajo ke raweya şertî, raweya waştîşî û raweya ganîyîye hema peygirane şexsan reyde yenê saz kerdene. Nê hîrê raweyan de tena çekuya ke sere de yena vurîyêna. Cêr ra ney rê nimûneyî deyayê. Raweya şertî de çekuya ke sere de şertî tesîs kena goreyê mintiqayana sey *heke, eg, eke, heg, hege, heg, hek, hekî, heko, heku* usn yena vatene. Tîya de sey formê standardî *eke* ameyo şuxulnayene.

Tablo 10: Zazakî de Raweya Şertî de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	Eke + -a	Eke ez bikera/nêkera.
Şexso Dîyin (n)	Eke + -î	Eke ti bikerê/nêkerê.
Şexso Dîyin (m)	Eke + -a	Eke ti bikera/nêkera.
Şexso Hîreyin (n)	Eke + -o	Eke o bikero/nêkero.
Şexso Hîrêyin (m)	Eke + -a	Eke a bikera/nêkera.

Raweya Ganîyîye de Zayenda Gramatîkale

Zazakî de raweya ganîyîye de verî raweya fermanî ra peygirê –e erzîyêno, dima sere de *ganî* û goreyê raweya şertî peygirê şexsan yenê (Malmîsanij, 2015: 254-255). Raweya ganîyîye de çekuya ke sere de ganîyîye îfade kena sey *lazim, hewce, gerek* usn eşkena biba. Tîya de sey formê standardî *ganî* ameyo şuxulnayene. Cêr ra ney rê nimûneyî deyayê.

Tablo 2: Zazakî de Raweya Ganîyîye de Zayenda Gramatîkale

Şexsî	Peygirî	Nimûne
Şexso Yewin	Ganî + -a	Ganî ez bikera/nêkera.
Şexso Dîyin (n)	Ganî + -î	Ganî ti bikerê/nêkerê.
Şexso Dîyin (m)	Ganî + -a	Ganî ti bikera/nêkera.
Şexso Hîreyin (n)	Ganî + -o	Ganî o bikero/nêkero.
Şexso Hîrêyin (m)	Ganî + -a	Ganî a bikera/nêkera.

Encam

Na xebate de zazakî de zayend ameya tedqîq kerdene. Zayend heme ziwananê dinyayî de çin ba zî malbata ziwananê Hind-Ewropayî de na taybetmendîye esta. Zazakî de zî na taybetmendîye heme erkanê xo reyde esta. Na xebate de ameyo tesbîtkerdiş ke zayend sey siruştî û gramatîkale di beş a. Zayenda siruştî bi şeklêkê xozayî heme ziwanan de esta. Çunke zayend yan cinsiyet siruştê ganîyan de esta. Însanî, heywanî û heta nebatî sey nêrî û makî di beş ê. Cinsiyeto ke xozayî ra yeno û bi şeklêko normal mîyanê heyatî de ca gêno sey zayenda siruştî name beno.

Zayenda gramatîkale ke mîhwerê na xebate teşkîl kena, heme ziwanan de çin a. Zayenda gramatîkale zazakî de çiyê aktîfî, hêzinî, biqewetî, qebeyî, saxlemî, girdi, tersnakî ûsn zafane sey nêrî amey name kerdene. Reyna zazakî de çiyê hurdî, bêtalukeyî, nazikî, meyweyî, gulî, vilî, çiçegî, nazikî ûsn zî zafane sey makî ameyê name kerdene. Na hete ra mabênê zayenda siruştî û zayenda gramatîkale de hemsencîyêke esta. Xora mîyanê siruştî de zî nêrî taybetmendîyanê corî û makî zî taybetmendîyanê corî xo de hewênenê. Labelê na hemsencîye her tim çin a. Ge ge seba zayenda gramatîkale sebebêk çin beno. Yanî seba makîye û nêrîye kes nêşkeno sebebêk peyda bikero.

Seke na xebate de ameyo behskerdiş taye fekanê zazakî de zayenda gramatîkale şenik bîya û ver bi vîndîbîyayîşî şona. Xora taye ziwananê grûba îranî de na taybetmendîye orte ra weriştê. Zazakî de zî no proses dest pêkerdo. Ma gore zayenda gramatîkale vêşî şuxulnayîşê ziwani ra tesîrdar bena. Ziwan gama ke zêde nêşuxulîyo taybetmendîyanê arkaîkan xo de sevekneno. Eke ziwan bêro şuxulnayîş, qayîl o ke nê baranê xo rono. Nê taybetmendîyan ra yewe zî zayenda gramatîkal a. Fariskî û sorankî de orte ra wedarîyayîşê zayenda gramatîkale û heme erkanê xo ya zazakî de mewcûdîyetê zayenda gramatîkale ney rê delîlêk o.

Na xebate de metodê tesbîtkerdişê zayenda gramatîkale ameyê rêze kerdene. No tesbîtkerdiş de zazakî bi kurmanckî ya ameya muqayese kerdene. Qaydeyê ke seba kurmanck vîyartbar ê, seba zazakî zî vîyartbar ê. Seba na xebate gelek qaydeyê tesbîtkerdişê zayenda gramatîkale ameyê nuştene. Zayenda gramatîkale bi şeklêko tam nêyena analîz kerdene. Çunke na mesele de zaf çekuyê bêqaydeyî estê.

Zazakî de nameyan de, sifetan de û zemîran de goreyê şexsîyetan zayenda gramatîkale cîya peygirani reyde yena îfade kerdene. Nînan de halo sade û halo oblîk zî pê ra cîya yo. Karan de zî zayenda gramatîkale esta. Zazakî de demo vîyarte de, çi dîyar çi nedîyar, ergatîvîte esto. Labelê zazakî nêm ergatîv a. Çunke ergatîvîte tena demo vîyarte de mendo. Zayenda gramatîkale heme demanê zazakî de esta, demo vîyarte de goreyê transîtif û întansîtif bîyayîşê karî di beşan rê teqşîm bena.

Zayenda gramatîkale seba ziwanan taybetmendîyêka cîyaker a. Tena bin a taybetmendî ser ra kes eşkeno seba ziwanan zaf çîyan îfade bikero. Zazakî de zî zayenda gramatîkale baş ameya seveknayene. Taye fekanê zazakî de na tewir zayend şenik bîya labelê kes eşkeno vajo ke zayenda gramatîkale zazakî de baş ameya seveknayene.

ÇİMEYİ

- AHANOV, K. (2013). *Dil Biliminin Esasları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AKSAN, D. (2015). *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- AYGUN, M. (2015). "Lehçeye Kırmancî ya Kurdkî de Mewzûyê Makî û Nêrîyî", *Kovara Vateyi*, İstanbul: Vate.
- BARAN, B. (2012). *Rêzimana Kurmancî*, Dîyarbekir: Belkî.
- BUSSMAN, H. (1998). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*, New York: Routledge.
- CRYSTAL, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford: Blackwell.
- ÇEM, M. (2003). *Türkçe Açıklamalı Kırmancca (Zazaca) Gramer*, İstanbul: Deng.
- DOĞAN, E. (2011). "Türkçede Cinsiyet Kategorisinin İzleri". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c. 4, h. 17.
- Grûba Xebate ya Vateyî (2009). *Ferhengê Kirmanckî -Tirkî*, İstanbul: Vate.
- Grûba Xebate ya Vateyî (2016). *Ferhengê Kirmanckî (Zazakî)- Tirkî Kırmancca (Zazaca)-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Vate.
- Grûba Xebate ya Vateyî (2019). *Sözlük Türkçe-Kırmancca (Zazaca), Ferhengê Tirkî-Kirmanckî*, İstanbul: Vate.
- Grûba Xebate ya Vateyî. (2005). *Rastnuştîşê Kirmanckî (Zazakî)*, İstanbul: Vate.
- Grûba Xebate ya Vateyî. (2011). *Ferhengê Tirkî-Kirmanckî*, İstanbul: Vate.
- Grûba Xebate ya Vateyî. (2016). *Ferhengê Kirmanckî-Tirkî*, İstanbul: Vate.
- GÜDEN, M. (2006). *Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- HAİG, G., Öpengin, E. (2014). "Gender in Kurdish (Structural and socio-cultural dimensions)", *Gender Across Languages* (Ed.: Hellinger and Heiko Motschenbacher), h. IV.
- KARAAĞAÇ, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KERİMOĞLU, C., Doğan, G. (2015). "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet", *TÜBAR-XXXVIII / 2015-Güz*.
- KIRAN, Z., Eziler Kıran. A. (2013). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin.
- KİRKAN, A. (2019). "Kırmancî de Vengê Siruştî", *Nûbihar Akademî Kovara Akademîk a Xebatên Kurdî ya Navnetewî*, Nûbihar: İstanbul.
- KORKMAZ, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- LEZGİN, R. (2012). *Dersê Zîwanî /Kirdki, Kırmancî, Zazakî-Dimilkî*, Dîyarbekir: Roşna.
- MALMÎSANİJ, M. (2012). *Ji Bo Rastnivîsînê Ferhenga Kurdî (Kurmancî)-Tirkî*. İstanbul: Rûpel.
- MALMÎSANİJ, M. (2015). *Kurmancca İle Karşılaştırmalı Kırmancca (Zazaca) Dilbilgisi*, İstanbul: Vate.
- ÖZTÜRK DAĞABAKAN, F. (2011). "Dillerde Cinsiyet Almanca ve Türkçede Cinsiyet Kavramları", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 46.

- SAUSSURE, F. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları*. İstanbul: İthaki.
- TAN, S. (2011). *Rêziman û Rastnivîsa Zaravayê Kurmancî*, İstanbul: Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- VARDAR, B. (Ed.). (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- YEŞİLKAYA, M. (2019). *Hetê Cinsiyetê Gramatîkî ra Pêveronayîşê Kirdkî (Zazakî) û Kurmanckî*, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

